

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В УКРАЇНІ

© Андрусак І. П., 2014

Розглядається нормативно-правова база впровадження та забезпечення гендерної рівності в Україні. На основі аналізу відповідних нормативно-правових актів визначається ефективність правових механізмів, спрямованих на її врегулювання. На основі порівняння відповідних державних програм визначаються недоліки і прорахунки у цій сфері, напрями подальшого вдосконалення правового регулювання забезпечення гендерної рівності в Україні.

Ключові слова: гендерна рівність, права людини, забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, гендерні підходи, гендерні стереотипи.

И. П. Андрусак

ПРАВОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА В УКРАИНЕ

Рассматривается нормативно-правовая база внедрения и обеспечения гендерного равенства в Украине. На основе анализа соответствующих нормативно-правовых актов определяется эффективность механизмов, направленные на ее урегулирование. На основе сравнения соответствующих государственных программ определяются недостатки и просчеты в этой сфере, направления дальнейшего совершенствования правового регулирования обеспечения гендерного равенства в Украине.

Ключевые слова: гендерное равенство, права человека, обеспечение равных прав и возможностей женщин и мужчин, гендерные подходы, гендерные стереотипы.

I. P. Andrusiak

LEGAL MECHANISMS OF GENDER EQUALITY IN UKRAINE

The article studies the regulatory foundation of the implementation and promotion of gender equality in Ukraine. Determination of the effectiveness of legal mechanisms aimed at its regulating, is based on the analysis of relevant legal acts. Based on the comparison of state programs, deficiencies and failures in this area, the direction of further improvement of legal regulation of gender equality in Ukraine, is determined.

Key words: gender equality, human rights, equality rights and opportunities for women and men, gender approaches, gender stereotypes.

Постановка проблеми. Впровадження та забезпечення гендерної рівності є однією з ключових умов демократичного розвитку суспільства. Саме тому світове співтовариство в особі Організації Об'єднаних Націй, інших міжнародних інституцій так багато уваги приділяють цій проблемі. У чинному законодавстві України термін "гендерна рівність" вперше з'явився у 2001 р., проте й сьогодні є усі підстави стверджувати, що ефективного механізму впровадження і забезпечення гендерної рівності так і не створено. Однією з причин такої ситуації є те, що ідея гендерної рівності термін "гендер" і далі залишаються не до кінця зрозумілими та сприйнятими законодавцем, юридичною наукою та освітою в Україні. Тому аналіз правового механізму забезпечення гендерної рівності, його вдосконалення видається актуальним і своєчасним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останнього десятиріччя в Україні побачило світ багато фундаментальних наукових досліджень з проблем гендерної рівності. Це, зокрема, наукові розробки Центру правових досліджень гендерної політики стосовно європейського правового виміру гендерно чутливої політики [1], гендерних паритетів в умовах трансформації суспільства [2], правових засад формування і розвитку гендерного середовища в Україні [3], в яких всебічно проаналізовано проблеми співвідношення прав особи і гендерного статусу, гендерної рівності як засобу подолання правового нігілізму, правового забезпечення гендерної політики, гендерні питання кадрового забезпечення органів державної влади України тощо. Важливе значення для утвердження ідеї гендерної рівності у практичній діяльності судових органів України має навчально-методичний посібник для суддів “Основи гендерної рівності” [4], в якому розглянуто загальні засади гендерного інтегрування, гендерні стереотипи та шляхи їх подолання, а також, що особливо важливо, подолання гендерних стереотипів під час розгляду окремих категорій справ. Гендерна правотворчість в Україні, гендерні правовідносини, а також інші аспекти гендерного права розглядаються у першому українському підручнику з основ гендерного права України [5]. Гендерні паритети сучасного етапу правового розвитку в Україні розглянуто у статті Н. М. Оніщенко, Л. О. Макаренко, О. Л. Львової, в якій автори наголошують, що “...в ході правової реформи держава повинна визначити і деталізувати гендерну рівність як юридичне поняття, як невід’ємний елемент правової системи” [6]. Також є багато інших публікацій, в яких розглядаються різні аспекти гендерної рівності, проте в жодній з них не розглянуто правових механізмів забезпечення гендерної рівності, передбачених чинним законодавством України.

Формулювання цілі статті. Починаючи з 2001 р., чинне законодавство передбачає правові механізми забезпечення гендерної рівності. На рівні Кабінету Міністрів України були прийняті три комплексні програми, остання з яких розрахована на період до 2016 р. Спробуємо проаналізувати форми, методи, заходи, які передбачалося здійснити з метою забезпечення гендерної рівності, їх ефективність та причини і фактори, які впливали і продовжують впливати на гальмування процесу створення дієвих правових механізмів реального забезпечення гендерної рівності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Поява терміна “гендер” дала змогу чіткіше виокремити соціальний аспект статевого поділу суспільства, і не вдаватися при цьому в розмірковування про природну відмінність чи відсутність такої між особами різної статі, а отже, говорити про “гендерну рівність”, а не “статеву рівність” чи “рівність між статями”.

Питання правового статусу жінки як, зрештою, й інших соціальних груп, диференційованих за певним критерієм, тією чи іншою мірою завжди було в центрі уваги законодавців, мислителів, теоретиків права.

Зміна становища жінки була критерієм оцінки розвитку суспільства. Покращення її правового статусу є свідченням прогресу, і навпаки. Щось схоже можна стверджувати і про становище соціальних груп, виділених за критерієм їх участі у процесі суспільного виробництва, як от робітників, селян та ін., чи за віковим критерієм, як от діти чи люди похилого віку.

Осмислення становища робітників, шляхів його покращення, забезпечення належних умов праці та відповідного матеріального забезпечення є предметом зацікавлення і робітників, і законодавців, і роботодавців, і вчених від часів появи найманої праці. Очевидно, що кожен бачив ці проблеми по-різному, але бачив їх кожен. На якісно новий рівень осмислення ця проблематика виходить з появою соціалістичної, а пізніше і комуністичної ідеологій. Виявивши усі проблеми найманих робітників, творці цих ідеологій запропонували радикальні шляхи їх вирішення, аж до ліквідації приватної власності, диктатури пролетаріату та всесвітньої революції. У тих країнах, де дійшло до реалізації цих ідей в державно-правовій практиці, становище робітників, особливо їх матеріальний рівень, істотно не покращилися, але це змусило усіх, від кого це хоча б якоюсь мірою залежало, зробити все для докорінної зміни законодавства та суспільних реалій щодо становища та статусу найманих робітників. В такий спосіб, права найманих робітників були стрижневою ідеєю соціалістичної, пізніше комуністичної ідеології. Проте сьогодні правове регулювання цієї сфери суспільних відносин є невід’ємною складовою чинного законодавства усіх держав світу. Можуть бути певні відмінності в регулюванні того чи іншого інституту трудового права, проте законодавче

обмеження робочого часу, соціальні гарантії на випадок втрати працездатності тощо є однією з умов ефективного економічного розвитку. Подібна ситуація склалася і з питанням прав жінок. І в другій половині XIX ст., і в XX ст. боротьба за рівноправність жінок, надання їм політичних прав, рівного доступу до освіти і професій були основою програми і головною вимогою жіночого руху (боротьби за емансипацію жінок/суфражисток/фемінізму – в різні періоди цей рух мав різні назви, хоча за своєю суттю він завжди був спрямований на досягнення рівноправності усіх людей без огляду на їхню стать). Проте сьогодні ідея гендерної рівності є безумовною складовою розуміння демократичної правової держави. Її законодавче закріплення, а також вироблення механізмів реального забезпечення і захисту, є безумовною складовою системи законодавства.

У національному законодавстві України термін “гендерна рівність” вперше закріплений у Постанові Кабінету Міністрів України від 6 травня 2001 р. “Про Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001–2005 роки” [7]. У цьому акті було вжито слово “гендерної” замість “гендерної”, можливо тому, що перекладач не знав, що в українській мові англійське “g” слід передавати через “г”, а не через “г”, як, наприклад, в російській. Законодавець до цього часу плутається з написанням цього терміна, бо в частині нормативно-правових актів він пишеться через “г”, що є правильним, бо англійською – “gender”, а в частині – через “г”. Насправді вживатимемо цей термін у правильному написанні, без огляду на те, як він пишеться в тому чи іншому нормативно-правовому акті. Саме цим нормативним актом, “з метою поліпшення становища жінок, підвищення їх ролі у суспільстві та здійснення пріоритетних і першочергових заходів щодо виконання заключних документів Спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН “Жінки у 2000 році: рівність між чоловіками та жінками, розвиток та мир у XXI столітті”, був затверджений “Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001–2005 роки”. Прийняття цього документа було не стільки усвідомленням потреби докорінних змін в означеній сфері, скільки формальною реакцією на названі документи ГА ООН. Підтвердженням сказаного є повна відсутність конкретних кроків щодо створення механізмів утвердження та забезпечення гендерної рівності. Наприклад, Держкоммолодьспорттуризм України, Мін’юст України, МОН України, Мінпраці України, Мінфін України, Мінекономіки повинні були “розробити і подати пропозиції щодо поліпшення становища жінок, ширшого залучення їх до активної участі в усіх сферах життя суспільства, сприяння розкриттю їх інтелектуальних і творчих можливостей”. Цей пункт плану важливий в аспекті визнання на офіційному рівні фактів того, що жінки в Україні беруть недостатньо активну участь в усіх сферах життя суспільства та їх становище потребує поліпшення. Але про забезпечення гендерної рівності тут навіть не йдеться. Деякі пункти Плану взагалі дають підстави стверджувати, що його автори мали дуже поверхневе уявлення про суть гендерної рівності, бо важко пояснити, яке відношення до поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності мають такі пункти, як от “Проводити щорічні всеукраїнські, регіональні та територіальні фізкультурно-спортивні змагання “Спортивна сім’я”, “Розробити комплекс заходів щодо фізичної та психологічної реабілітації інвалідів”, “Провести науково-дослідні розробки з питань вирішення соціальних проблем осіб з функціональними обмеженнями з урахуванням передового міжнародного досвіду та багатодітних, неповних, соціально-неблагополучних сімей”. Чому, на думку авторів Плану, питання сім’ї, інвалідів та осіб з функціональними обмеженнями стосуються тільки жінок, важко сказати, але те, що ці проблеми не мають відношення до гендерної рівності – безперечно. А наявність наступного пункту дає підстави твердити про наявність гендерних упереджень в авторів Плану; “Проводити культурно-просвітницьку роботу (“Дорога до храму”), спрямовану на духовний розвиток сім’ї, жінок, дітей та їхніх батьків, відродження і збереження народних традицій та обрядів”. Те, що культурно-просвітницька робота має бути спрямована на жінок, але не охоплювати чоловіків, означає або 1) чоловіки в Україні вже настільки духовно розвинені, що “Дорога до храму” їм не потрібна, або 2) те, що добре для жінок, не підходить для чоловіків, або 3) жінки, як і діти, потребують посиленої діяльності державних органів у напрямі їх духовного розвитку. Усі три варіанти однаково далекі від ідеї гендерної рівності. У зазначеному контексті важливе значення має указ Президента України “Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” [8], в якому підкреслена необхідність активізації

зусиль державних органів на “здійснення заходів, спрямованих на формування гендерної культури населення, провадження відповідної інформаційно-пропагандистської діяльності”. Очевидно, що заходи, спрямовані на формування такої культури, були недостатніми, бо, дещо пізніше і прем'єр-міністр України дозволяв собі стверджувати: “...не жіноча справа проводити реформи”, і Печерський суд м. Києва не вбачав у цьому твердженні дискримінації, а тільки вияв свободи слова [9].

Ключове значення в законодавчому закріпленні ідеї гендерної рівності, безумовно, має закон України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”, прийнятий Верховною Радою України 8 вересня 2005 р. [10]. Цей закон разом з вищезазваним указом, відповідно до Рекомендацій парламентських слухань на тему: “Рівні права та рівні можливості в Україні: реалії та перспективи”, які відбулися 27 червня 2007 р. “визначили інституційно-правові засади гендерних взаємовідносин у суспільстві” [11]. Ці парламентські слухання, по суті, підбили підсумки результатів впровадження Національного плану дій на 2001–2005 рр. Висновок невтішний: “Темпи і якість впровадження гендерної політики не відповідають потребам часу, що перешкоджає подальшій демократизації та соціальному розвитку”.

27 грудня 2006 р. Постановою Кабінету Міністрів України затверджена “Державна програма з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року” [12]. Важливою у цій Програмі є констатація факту: “Досягнення рівності між жінками і чоловіками є однією з передумов забезпечення стабільного розвитку українського суспільства на засадах демократії” та визначення серед основних завдань “створення відповідної нормативно-правової бази” та “адаптація законодавства України до законодавства ЄС у сфері забезпечення гендерної рівності”, а також “створення інституційного механізму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”. На виконання завдань Програми на Мінсім'ямолодьспорт України, Мін'юст України, МЗС України було покладене завдання протягом 2007–2009 рр. “Здійснення заходів з приведення законодавства України у відповідність до міжнародних норм та стандартів у сфері забезпечення гендерної рівності”. Ефективність та результативність виконання цієї програми може бути визначена, з огляду на прийняття 26 вересня 2013 р. Постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року” [13], в якій констатується, що виконання цієї Програми поряд з іншими результатами дасть змогу: “...удосконалити нормативно-правову базу у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, привести її у відповідність до міжнародних стандартів та законодавства Європейського Союзу”, а також “створити умови та можливості для паритетної участі жінок і чоловіків у прийнятті політичних, економічних та соціальних рішень”.

Висновки. Отже, можна констатувати, що дія як вказаного закону, так і вищеперерахованих програм, не привела до утвердження у суспільній свідомості ідеї гендерної рівності як обов'язкової складової ефективного, динамічного і демократичного розвитку українського суспільства. Гендерна рівність і далі сприймається значною частиною українського політикуму як щось таке, що нав'язується міжнародними інституціями і актами, але чуже, зайве і непотрібне для українських реалій. Рівень гендерної культури як в українському суспільстві загалом, так і серед юридичної спільноти, залишається у зародковому стані і є предметом зацікавлення тільки вузького кола правозахисних і жіночих громадських організацій. Жодного курсу в системі юридичної освіти України, спрямованого на формування у майбутніх юристів розуміння основ гендерної рівності, так і не з'явилося. Водночас ще у 2001 р. був прийнятий Національний план дій з утвердження гендерної рівності. На жаль, для випускників юридичних закладів України ідея гендерної рівності та нормативно-правові акти, спрямовані на її забезпечення в Україні, залишаються невідомими.

Аналіз трьох вищезгаданих урядових програм дає підстави стверджувати, що в чинному законодавстві України не тільки немає чітко виробленого механізму забезпечення гендерної рівності, але та відсутнє цілісне розуміння суті гендерної рівності, її юридичного змісту. Це легко проілюструвати навіть на прикладі назв вказаних програм. Так, в Національному плані дій 2001 р. йдеться про “поліпшення становища жінок” та “сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві”. В Державній програмі 2006 р. – про “утвердження гендерної рівності”, а в Державній програмі 2013 р. – про “забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”. Закон 2005 р. також спрямований на “забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків”. Тобто в

жодному акті не йдеться про забезпечення гендерної рівності, тобто надання однакових прав, свобод і можливостей кожному громадянину незалежно від статі. Більше того, мета Програми 2013 р. визначена так: "...впровадження гендерних підходів в усі сфери життєдіяльності суспільства". Видається, що мало б йтися про забезпечення гендерної рівності в усіх сферах правового регулювання, бо що саме автори Програми розуміють під "всіма сферами життєдіяльності суспільства" з аналізу програми зрозуміти неможливо.

Докорінна зміна існуючого становища можлива тільки за умови: 1) поглиблення науково-дослідницької роботи з вироблення механізмів адаптації міжнародних норм і стандартів забезпечення гендерної рівності до національних особливостей і традицій українського народу при рішучому розмежуванні того позитивного і прогресивного, що є в цій сфері, з реакційним, ретроградним, патріархальним; 2) утвердження ідеї гендерної рівності як складової прав людини, а не специфічного особливого інституту, який має відношення до сім'ї, дітей, молоді та спорту, як це зазначено в нинішньому законодавстві України (див. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. "Про затвердження Класифікатора звернень громадян"[14], в якій до однієї групи зараховано "забезпечення дотримання законності та охорони правопорядку, реалізація прав і свобод громадян", а до іншої "сім'я, діти, молодь, гендерна рівність, фізична культура і спорт"); 3) запровадження гендерних підходів у викладанні всього спектру юридичних дисциплін, з окремим поглибленим вивченням суті ідеї гендерної рівності, механізмів її запровадження і забезпечення, значення для демократичного і правового розвитку суспільства. До того часу поки ідея гендерної рівності не буде усвідомлена юридичною спільнотою, усі кроки на її утвердження матимуть характер тимчасових компаній та формальних реакцій на вимоги міжнародних інституцій.

1. *Оніщенко Н. М. Європейський правовий вимір гендерно чутливої політики / Н. М. Оніщенко, О. В. Матвієнко та ін. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2005. – 144 с.*
2. *Гендерні паритети в умовах трансформації суспільства / за заг. ред. Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко. – К.: Юридична думка, 2007. – 372 с.*
3. *Правові засади формування та розвитку гендерного середовища в Україні / за заг. ред. Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко. – К.: Юридична думка, 2010. – 352 с.*
4. *Фулей Т. І. Основи гендерної рівності: навч.-метод. посіб. для суддів / Т. І. Фулей. – К.: Тютюкін, 2010. – 240 с.*
5. *Аніщук Н. В. Основи гендерного права України: підруч. / Н. В. Аніщук. – Одеса: Фенікс, 2013. – 208 с.*
6. *Оніщенко Н. М. Гендерні паритети сучасного етапу правового розвитку в Україні // Н. М. Оніщенко, Л. О. Макаренко, О. Л. Львова // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 3. – С. 10–14.*
7. *Постанова Кабінету Міністрів України від 6.05.2001 р. "Про національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001-2005 роки" // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/479-2001-n>.*
8. *Указ Президента України 26 липня 2005 року "Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків" // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1135/2005>.*
9. *Левченко К. Коментарі до рішення Печерського суду з приводу гендерної дискримінації / К. Левченко // Права людини. Інформаційний бюлетень Харківської правозахисної групи. 16–30 червня 2010 р, № 17 (561). – С.7–8.*
10. *Закон України від 08.09.2005 р. "Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків" // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.*
11. *Постанова Верховної Ради України від 27 червня 2007 р. "Про Рекомендації парламентських слухань на тему: "Рівні права та рівні можливості в Україні: реалії та перспективи" // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1241-v>.*
12. *Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2006 р. "Про затвердження Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року". – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1834-2006-n>.*
13. *Постанова Кабінету Міністрів України від 26.09.2013 р. "Про затвердження Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року". – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/717-2013-n>.*
14. *Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. "Про затвердження Класифікатора звернень громадян". – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/858-2008-n>.*